

Eläkkeelle siirtyminen ja subjektiivinen taloudellinen hyvinvointi

Tulomuutosten ja toimeentulokokemusten tarkastelua

LIISA-MARIA PALOMÄKI

Johdanto

Eläkkeelle siirtyminen on merkittävä muutosvaihe ihmisen elämänkaareissa. Muutoksia tapahtuu useilla elämän eri osa-alueilla, kuten toimeentulossa, ajankäytössä, sosiaalisissa suhteissa sekä fyysisessä ja henkisessä terveydessä. (Bonsang & Klein 2012, 2.) Eläkkeellä olevien kokemuksia toimeentulosta suhteessa tuloihin on tutkittu Suomessa poikkileikkausaineistojen avulla viime vuosikymmenen loppupuolelta alkaen (Kautto & al. 2009). Kuva eläkkeelle siirtymisen ja taloudellisen hyvinvoinnin välisestä yhteydestä on kuitenkin huomattavasti vajavaisempi. Objektiviivisen taloudellisen toimeentulon muutosta on tutkittu hyvinkin tarkalla tasolla (Rantala & Suoniemi 2011), mutta subjektiivisten kokemusten muutoksesta ei ole olemassa tietoa. Tämän tutkimuksen ensimmäisenä tavoitteena on paikata tätä aukkoa. Artikkelissa tarkastellaan, miten toimeentulokokemukset muuttuvat eläkkeelle siirryttäessä. Kansainvälinen kirjallisuus tarjoaa viitteitä siitä, että kokemukset saattaisivat muodostua myös osana erilaisia suhteellisia tulovertailuja. Tutkimuksen toisena tavoitteena onkin selvittää, miten tulomuutos ja suhteellisessa tulosemassa tapahtuneet muutokset vaikuttavat kokemuksiin.

Eläkkeelle siirtymisen ja taloudellisen hyvinvoinnin välisiä yhteyksiä tarkastellaan tässä artikkelissa elämänlaatu tutkimuksen (*Quality of Life Research*) käsitteitä hyödyntäen. Tutkimussuuntauksessa hyvinvointi määritetään usein lähtökohtaisesti subjektiiviseksi käsitteeksi (Simpura

& Uusitalo 2011, 111). Koetun elämänlaadun tutkimus on yleistynyt parin viime vuosikymmenen aikana. Hyvinvointiteoreettisissa tutkimuksissa huomio on kohdistunut yksilön objektiivisten elinolojen ja subjektiivisen hyvinvoinnin väliseen vuorovaikutukseen (Vaarama & al. 2010, 127). Tämän tutkimuksen avulla voidaan täydentää kuvaa näiden hyvinvoinnin elementtien suhteesta eläkkeelle siirtymisen ja taloudellisen hyvinvoinnin näkökulmasta.

Tutkimuskysymyksiin vastaaminen edellyttää sekä haastattelutietoa kokemuksista että luotettavia tulotietoja vähintään kahdelta ajankohdalta. Aiemmin hyödyntämättömät Suomalaisten hyvinvointi ja palvelut (HYPA) 2004, 2006 ja 2009 -tutkimusten osittain rotatoivat paneeliosiot muodostavat tällaisen aineiston. Aineistoon rekistereistä liitetyt tulotiedot luovat laadukkaan pohjan tutkimukselle. Kansainvälisissä subjektiivisen hyvinvoinnin tutkimuksissa joudutaan tuloissa usein tyytymään haastattelutietoihin.

Artikkelissa luodaan ensin lyhyt katsaus eläkkeelle siirtymisen taloudelliseen merkitykseen, minkä jälkeen taustoitetaan subjektiivista taloudellista hyvinvointia elämänlaatu tutkimuksen näkökulmasta. Tämän jälkeen tarkennetaan tutkimuskysymykset ja esitellään tutkimusaineiston muodostaminen ja keskeiset tutkimuksessa käytettävät muuttujat. Tuloksia analysoidaan keskiarvojen ja ristiintaulukointien avulla. Pääanalyysi tapahtuu kiinteiden vaikutusten (*fixed effects, FE*) regressiomallin avulla, josta sovelletaan sen yksinkertaisinta versiota. Lopuksi pohditaan, millaisia johtopäätöksiä tuloksista voi tehdä.

Eläkkeelle siirtyminen ja taloudellinen toimeentulo

Useimmiten ihmisillä on mahdollisuus suunnitella eläkkeelle siirtymistä ja luoda mielikuvia eläkeaikaisesta toimeentulostaan. Varsinaisesti tämä tosin koskee vain vanhuus- ja osa-aikaeläkkeelle siirtymistä. Esimerkiksi työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymistä ei aina ole mahdollista ennakoida. Osoituksena ihmisten taloudellisesta ennakoinnista toimii säästämistä koskeva tutkimustulos, jonka mukaan kaksi viidestä 19–69-vuotiaasta suomalaisesta on varautunut eläkeikään säästämällä (Tenhunen 2012, 33). Myös lähes kaksi kolmasosaa työssä käyvistä 45-vuotiaista osaa pyydettyä antaa arvion oman eläkkeensä suuruudesta (Maunu 2007, 14). Ed Dienerin ja Robert Biswas-Dienerin (2002, 134) käsityksen mukaan ihmiset osaavat ennakoida tulotason pienenevän eläkkeelle siirtymisen yhteydessä. Pieneneviä tuloja voidaan usein tasapainottaa säästöjen tai varallisuuden avulla. Eläkeläisten elämänvaiheelle on myös tyypillistä asunnon ja auton velaton omistaminen. Materiaalinen elämänlaatu saattaa siis pysyä samana tulojen vähentyessä.

Eläkkeelle siirtyminen tapahtuu Suomessa usein vaiheittain. Kokoaikaisesta vanhuuseläkkeestä edeltää usein jonkinlainen varhaiseläke, kuten työkyvyttömyys- tai osa-aikaeläke, tai työttömyysjakso. (Rantala & Suoniemi 2010, 36.) Esimerkiksi kaikista vuonna 2009 alkaneista eläkkeistä 47 prosenttia oli vanhuuseläkkeitä, 10 prosenttia osa-aikaeläkkeitä, 29 prosenttia työkyvyttömyyseläkkeitä ja 14 prosenttia työttömyyseläkkeitä.¹ (Eläketurvakeskus & Kela 2010; omat laskelmat.) Eläkkeelle siirtymistä voidaan kuvata prosessina, jossa eri eläkereitit tuottavat erilaisia muutoksia kotitalouksien toimeentuloon (Bardasi & al. 2000, 1). Suomessa eläkkeelle siirtymisen vaikutusta tuloihin on tutkittu erilaisten tulosuhteiden avulla. Tulojen muuttumisesta saadaan hieman erilainen kuva tulokäsitteestä riippuen. Bruttotuloilla mitattuna keskiansiot putoavat eläkkeelle siirtymisprosessin myötä selkeästi. Kotitalouden tulot, tulonsiirrot ja kotitalou-

¹ Osa-aikaeläkkeelle siirtyneitä ei katsota varsinaisesti eläkkeelle siirtyneiksi, koska eläkkeen saamisen edellytys on työnteko. Eri eläkelajeille siirtyneiden prosenttiosuudet on kuitenkin laskettu kokonaismäärästä, jossa osa-aikaeläkkeelle siirtyneet ovat mukana.

den rakenteen huomioivan ekvivalenttitulosuhteen perusteella ei keskimääräisen toimeentulon voida juuri todeta muuttuvan eläkkeelle siirtymisessä. (Rantala & Suoniemi 2011, 8.)

Taloudellinen tyytyväisyys

Taloudellisen toimeentulon on perinteisesti katsottu olevan yksi hyvinvoinnin osa-alue. Kokeemuksen riittävästä toimeentulosta on todettu lisäävän niin nuorten, myöhäisemmässä keski-iässä olevien kuin eläkeikäisten elämänlaatua (Vaarama & al. 2010, 134). Elämänlaatu tutkimuksen alalla L. K. George (1992, 72) on määritellyt taloudellisen tyytyväisyyden henkilön subjektiivisena arviona taloudellisten resurssien riittävydestä suhteessa niiden riittämättömyyteen tai siihen, missä määrin resurssit tuottavat tyytyväisyyttä tai tyytymättömyyttä. Tutkimuksissa taloudellista tyytyväisyyttä on operationalisoitu monin eri tavoin, kuten henkilön tulojen, elintason, säästöjen ja subjektiivisten eri tekijöiden tai kokonaistason riittävyyteen liittyvien kysymysten ja eri osa-alueista muodostettujen indeksien avulla (Weidekamp-Maicher & Naegelle 2007, 74).

Taloudellisen tyytyväisyyden on katsottu osittain välittävän tulojen ja subjektiivisen hyvinvoinnin kokonaisuuden välistä positiivista yhteyttä. Hyvinvointiin vaikuttavat luonnollisesti myös monet tuloihin liittymättömät asiat. (Diener & Biswas-Diener 2002, 130.) Kokonaistyytyväisyyden elämään on todettu pysyvän samana eläkkeelle siirryttäessä. Yhtenä selityksenä on pidetty sitä, että taloudellinen tyytyväisyys vähentyy, mutta tyytyväisyys vapaa-aikaan lisääntyy. Näiden on katsottu ikään kuin kompensoivan toisiaan. (Bonsang & Klein 2012, 19.) Toimeentulohankaluuksien lisääntyminen eläkkeelle siirtymisen jälkeen on havaittu myös suomalaisessa joustavaa eläkeikää käsittelevässä tutkimuksessa (Tuominen & al. 2012, 129–130). Näiden tutkimusten perusteella ei kuitenkaan voi tehdä yleistettäviä päätelmiä taloudellisen tyytyväisyyden muutoksesta tutkimusasetelmista johtuvista syistä. Eric Bonsangin ja Tobias J. Kleinin tutkimuksen kohdejoukkona olivat 50–70-vuotiaat entisessä Länsi-Saksassa asuvat miehet, ja joustavaa eläkeikää koskevassa tutkimuksessa (Tuominen & al. 2012) kokemusta eläkettä edeltävästä ajasta kysyttiin takautuvasti. Taloudellinen tyy-

tyväisyys on yhteydessä hyvinvoinnin kokonaisuuden ohella myös sen yksittäisiin osa-alueisiin. Kokemus köyhyydestä yhdistettynä pieniin tuloihin heikentää ikääntyneiden koettua terveyttä sekä harrastus- ja vaikutusmahdollisuuksia (Haapola & al. 2012, 296).

Ikääntyneiden taloudellista tyytyväisyyttä selvittäneiden tutkimusten yksi keskeinen havainto on iän myötä lisääntyvä tyytyväisyys taloudellisiin resursseihin (Hazelrigg & Hardy 1997; Stoller & Stoller 2003). Tätä on pidetty paradoksaalisena ilmiönä (Hansen & al. 2008, 2), sillä ikääntyneiden tulot ovat keskimäärin matalammalla ja tyytyväisyys korkeammalla tasolla kuin nuoremmassa ikäryhmässä. Havaintoa on selitetty mm. iän myötä vähenevillä kuluilla, varallisuuden kertymisellä ja adaptaatiolla. Ikääntyneiden oletetaan madaltavan odotuksiaan vastaamaan pieneneviä tuloja. Tulojen ja taloudellisen tyytyväisyyden vastaamattomuus näyttäisi kuitenkin pitävän paikkansa ainakin kaikista ikäkäimillä (Litwin & Sapir 2009, 404) ja pienituloisimmilla henkilöillä (Stoller & Stoller 2003, 244; Hansen & al. 2008, 23). Pienituloisten kokemuksia saattavat kuitenkin selittää tutkimuksista puuttuvat tiedot kaikista taloudellisista resursseista ja tarpeista. Erityisesti asumiskuluista ja terveydenhoitomenoista tarvittaisiin lisää tietoa. (Palomäki 2009, 551.) Objektiivisten resurssien ja taloudellisen tyytyväisyyden välisestä yhteydestä on myös hieman eriäviä tuloksia. Toisaalla objektiivisten resurssien on todettu olevan ensisijaisia taloudellisen stressin selittäjiä (Litwin & Sapir 2009, 403), kun toisaalla objektiivisten taloudellisten resurssien roolia on pidetty vähäisempänä (Stoller & Stoller 2003, 244). Suomessa pienituloisilla eläkeläisillä on havaittu olevan 2,41-kertainen riski kokea toimeentulovaikeuksia suhteessa keskituloisiin eläkeläisiin (Kautto & al. 2009, 299). Kuitenkin jopa puolet pienituloisista eläkeläisistä on ilmoittanut tulevansa helposti toimeen (Palomäki 2009, 545).

Kautta linjan tulojen ja taloudellisen tyytyväisyyden tai laajemman hyvinvoinnin välistä yhteyttä selittämään pyrkivissä tutkimuksissa nousee esille myös muiden kuin objektiivisten tekijöiden merkitys. Ilmiön muodostumisen kokonaisuutta hahmottavan käsitteellisen mallin ovat esittäneet Nancy M. Porter ja E. Thomas Gorman (1993, 138). Siinä taloudellinen tyytyväisyys hahmotetaan muodostuvaksi erisuuntaisten kausaalisyhteyksien tuloksena objektiivisista ta-

loudellisista attribuuteista (mm. tulot), subjektiivisista taloudellisista attribuuteista (mm. arvio tulojen riittävydestä), taloudellisten vertailujen attribuuteista (mm. omat aiemmat tulot, ystävien taloudellinen tilanne, arvio tulevaisuudesta) ja henkilökohtaisista ominaisuuksista (mm. koulutus, pääasiallinen toiminta, sukupuoli).

Taloudellista tyytyväisyyttä tai tyytymättömyyttä voidaan tarkastella myös psykologisesti. Taloudellisen tyytyväisyyden muodostumista on tulkittu esimerkiksi Leon Festingerin (1954) sosiaalisen vertailun teoriaa hyödyntäen. Teorian mukaan ihmiset pyrkivät muodostamaan kuvan itsestään tarkastelemalla mielipiteitään ja kykyjään suhteessa toisiin. Tällaiset merkityksellisillä elämänalueilla tehdyt vertailut tarjoavat ihmisille olemassaolon tunteen ja tiedollista selkeyttä. Merkityksellistä on, että vertailuja pyritään tekemään suhteessa samankaltaisiin henkilöihin.

Tulojen ja subjektiivisen hyvinvoinnin välinen yhteys on Dienerin & al. (1993, 195) mukaan todistetusti olemassa. Ongelma kiteytyy tätä yhteyttä välittävän mekanismin selvittämiseen. Hankkivatko ihmiset tulojen avulla terveyttä ja ravintoa eli hyvinvointia, vai toimivatko tulot vain sosiaalisten vertailujen mittapuuna? Suhteellisuutta korostavan näkökulman mukaan taloudellisesti tasavertaisia resursseja omaavilla ihmisillä onnellisuuteen vaikuttaa heidän oma aikaisempi tulotasonsa tai heitä ympäröivien ihmisten tulotaso. Tulojen roolista on molemman suuntaisia näkemyksiä. Diener & al.:lle Richard Easterlinin (1974) havainnot tulojen ja onnellisuuden välisestä yhteydestä – tulojen kasvu josakin maassa ei lisää ihmisten onnellisuutta, koska onnellisuus perustuu sosiaalisiin vertailuihin – edustavat suhteellista näkökulmaa. Sen sijaan Ruut Veenhovenin (1991) näkemys, jossa tulot auttavat ihmisiä täyttämään sisäisiä ja yleismaailmallisia tarpeita ja siten lisäävät onnellisuutta, edustaa Diener & al.:lle absoluuttista näkökulmaa.

Suhteellinen tuloasema on tutkimuksissa operationalisoitu monin eri tavoin ja sen yhteydestä taloudelliseen tyytyväisyyteen on saatu erilaisia tuloksia. Howard Litwinin ja Eliyahu Sapirin (2009) tutkimuksessa tuloasema muodostettiin suhteuttamalla vastaajan tulot otoksen mediaanituloihin. Alle mediaanituloilla elävät vastaajat ilmaisivat taloudellista tyytymättömyyttä, muiden tekijöiden vaikutukset huomioituina, useammin kuin parempituloiset. Lawrence Hazel-

riggin ja Melissa Hardyn (1997) tutkimuksessa tuloasema mitattiin muun muassa suhteuttamalla vastaajan kotitalouden tulot asuinkunnan kotitalouksien mediaanituloihin. Vakiointien jälkeen tutkijat päättelivät keskivertoa parempituloisten olevan tyytyväisempiä tuloihinsa. Chang-Ming Hsiehin (2003) tutkimuksessa sosiaalisen vertailun osoittimina käytettiin vastaajan arviota kotitaloutensa tuloista suhteessa maan keski-vertoperheen tuloihin ja omiin aikaisempiin tuloihin. Molemmat mittarit osoittivat sosiaalisten vertailujen olevan yhteydessä taloudelliseen tyytyväisyyteen. Erityisen suuri merkitys sosiaalisilla vertailuilla oli 65–74-vuotiaiden ikäryhmässä. Porterin ja Garmanin (1993) tutkimuksessa tulovertailut muodostettiin useista vastaajien aikaisempia tuloja, ystävien ja tuttavien tuloja ja omaa tulokehitystä käsittelevistä kysymyksistä. Ainoastaan vertailut ystävien tuloihin antoivat viitteitä sosiaalisten vertailujen ja taloudellisen tyytyväisyyden välisestä yhteydestä.

Tutkimuskysymykset, aineisto ja menetelmät

Tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää ensinnäkin eläkkeelle siirtymisen ja subjektiivisen taloudellisen hyvinvoinnin ja toiseksi objektiivisten taloudellisten resurssien muutoksen ja subjektiivisen taloudellisen hyvinvoinnin välisiä yhteyksiä eläkkeelle siirryttäessä. Käytännössä mielenkiinnon kohteena ovat eläkkeelle siirtymisen, tulojen- ja erilaisten tulosuhteiden muutosten ja kokemusten väliset yhteydet. Tarkennetut tutkimuskysymykset, niihin liittyvät hypoteesit ja mittareiden operationalisoinnit esitetään aineisto- ja muuttujakuvausten jälkeen taulukossa 2. Esitetyt kirjallisuuden perusteella muodostetaan neljä hypoteesia. Ensinnäkin toimeentulokokemusten voidaan ennustaa pysyvän ennallaan. Tulotasossa ei Suomessa keskimäärin tapahdu suurta muutosta eläkkeelle siirryttäessä, kun kotitalouden kaikki tulot ja tulonsiirrot huomioidaan (Rantala & Suoniemi 2011). Eläkkeellesiirtymisprosessin aikana ihmiset voivat myös ennakoita tulevaa toimeentuloa ja sopeuttaa mielikuvia ja tarpeitansa vastaamaan tuloja. Toisaalta on olemassa muutamia tutkimustuloksia toimeentulohankaluuksien lisääntymisestä eläkkeelle siirryttäessä (Bonsang & Klein 2012; Tuominen & al.

2012). Toiseksi negatiivisen tulomuutoksen voi ajatella ennustavan toimeentulohankaluuksien lisääntymistä. Kolmanneksi koetun toimeentulon voidaan suhteellisen vertailun teorian perusteella ennustaa paranevan, mikäli tuloasema suhteessa koko väestöön paranee, ja päinvastoin (Diener & al. 1993). Neljänneksi kokemusten voi olettaa paranevan, mikäli suhteellinen tuloasema on parempi uudessa viiteryhmässä eli eläkeläisten keskuudessa kuin aikaisemmassa viiteryhmässä eli työmarkkinoilla olevien keskuudessa, ja päinvastoin. Hypoteesi pohjaa Festingerin (1954) ajatukseen vertailujen tekemisestä samankaltaisiin henkilöihin.

Aineisto

Tutkimus perustuu THL:n rahoittamiin ja Tilastokeskuksen keräämiin Suomalaisten hyvinvointi ja palvelut (HYPA) 2004, 2006 ja 2009 -tutkimusaineistoihin, jotka ovat puhelin- ja käyntihaastatteluja yhdistäviä, osittain paneelimuotoisia ja rekisteritiedoilla täydennettyjä kyselytutkimuksia. Otantamenetelmänä on systemaattinen satunnaisotanta. Kyselyiden avulla on tarkoitettu tuottaa ajantasaista, luotettavaa ja kattavaa tutkimustietoa suomalaisten hyvinvoinnista ja hyvinvointipalveluiden käytöstä. Tutkimuksen kohdejoukkona ovat 18–79-vuotiaat Manner-Suomen asukkaat. Poikkileikkausaineistoihin on laskettu otanta-asetelman ja jossain määrin kadon huomioivat painokertoimet. (Ks. Moisio 2006; 2007.) Aineistoja ei ole suunniteltu vastaamaan eläkkeelle siirtymistä koskeviin kysymyksiin, mutta koska ne sisältävät tietoja sekä koetusta taloudellisesta hyvinvoinnista että mm. tulo- ja eläkerekistereistä, ne ovat varsin käyttökelpoisia.

Tutkimusaineisto on muodostettu yhdistämällä perusaineistojen sisältämät rotatoivat paneeliosiot. Nämä koostuvat sekä vuosina 2004 ja 2006 että vuosina 2006 ja 2009 kyselyihin vastanneista henkilöistä. Paneelisiin on poimittu satunnaisesti henkilöitä niiden joukosta, jotka ovat olleet mukana aiemmassa tutkimuksessa ja ilmoittaneet suostuvansa mahdolliseen uusintatutkimukseen. Vuoden 2004/2006 (2 495 henkilöä) ja vuoden 2006/2009 (1 467 henkilöä) paneelit eivät sisällä samoja henkilöitä. Yhteensä tutkimusaineistossa on 3 962 henkilöä (taulukko 1). Vanhojen kohteiden suurempaa vastausosuutta selittää paremmin löytyvä tieto puhelinnumerosta. Tutkimusaineiston analyysissä käytetään ensimmäiselle tutkimusajan-

Taulukko 1. Suomalaisten hyvinvointi ja palvelut -tutkimuksen otokset, vastanneet ja vastausosuudet 2004, 2006 ja 2009.

	2004	2006			2009		
		Uudet	Vanhat	Kaikki	Uudet	Vanhat	Kaikki
Otos	5 810	2 900	2 898	5 798	3 993	1 807	5 800
Vastanneet	4 350	2 035	2 495	4 530	2 466	1 467	3 933
Vastausosuus, %	82,7	78,1	88,9	83,7	61,8	81,2	67,8

kohdalle laskettuja analyysipainoja. Vertailun vuoksi analyysit on tehty myös jälkimmäisen tutkimusajankohdan painoilla ja ilman painoja. Tulokset ovat painoista riippumattomia.

Muuttujat

Toimeentulokokemus. Taloudellista tyytyväisyyttä kuvaa haastattelussa seuraavasti kysytyt kokemukset toimeentulosta: ”Kotitaloudella voi olla erilaisia tulolähteitä ja useammalla jäsenellä tuloja. Kun kotitaloutenne kaikki tulot otetaan huomioon, onko menojen kattaminen näillä tuloilla 1) erittäin hankalaa, 2) hankalaa, 3) melko hankalaa, 4) melko helppoa, 5) helppoa ja 6) hyvin helppoa?” Vuonna 2004 vaihtoehtoksi on annettu 5) helppoa (vai hyvin helppoa), minkä vuoksi vuosien 2006 ja 2009 vaihtoehto 6 hyvin helppoa on sisällytetty vaihtoehtoon 5 helppoa (vai hyvin helppoa). Muuttujaa käytetään tässä tutkimuksessa jatkuvana.

Työmarkkina-asema. Henkilöiden työmarkkina-asema on määritelty pääasiallisen toiminnan perusteella, jota on haastattelussa kysytyt seuraavasti: ”Mikä seuraavista kuvaa parhaiten pääasiallista toimintaanne, oletteko 1) työssä, 2) perhevapaalla, 3) työtön tai lomautettu palkatta, 4) työllisyyskoulutuksessa tai työllistetty, 5) varusmies tai siviilipalveluksessa, 6) opiskelija tai koululainen, 7) työkyvyttömyyseläkkeellä tai pitkäaikaisesti sairas, 8) eläkkeellä iän tai työvuosien perusteella, 9) työttömyyseläkkeellä, 10) hoitamisessa omaa kotitaloutta vai 11) teettekö jotain muuta?” Näiden vaihtoehtojen perusteella vastaajat on luokiteltu neljään työmarkkina-asemaa ja siinä tapahtuneita muutoksia kuvaavaan ryhmään. *Työmarkkinoilla* olevien ryhmä käsittää molempina tutkimusajankohtina työssä ja työttöminä

olleet ja näiden tilojen välillä siirtyneet.² *Eläkkeelle siirtyneet* sisältävät sekä työstä että työttömyydestä eläkkeelle siirtyneet henkilöt. Eläkkeelle siirtyneitä ei erotella eläkkeelle siirtymisen syyn (esimerkiksi ikä tai sairaus) tai eläkkeen myöntäneen järjestelmän (työ- ja/tai kansaneläke) perusteella. *Eläkkeellä* olevat ovat olleet eläkkeellä molempina tutkimusajankohtina. *Muuksi* nimetty ryhmä sisältää esimerkiksi opiskelijat, perhevapaalla ja kotitaloutta hoitamisessa olleet ja näiden tilojen välillä ja näistä tiloista työmarkkinoille siirtyneet. Työmarkkina-asemien muodostus perustuu esitettäviin tutkimuskysymyksiin. Eläkkeelle siirtyneiden kokemusten tarkastelussa on keskeistä huomioida sekä heidän aikaisempi viiteryhmänsä eli työmarkkinoilla olleet että myöhempi viiteryhmänsä eli eläkkeellä olleet.

Tulot. Vastajaan tulot on liitetty aineistoon Tilastokeskuksen tulo- ja verotustietorekistereistä. Vuosien 2004 ja 2006 tulotiedot ovat kyseisiltä vuosilta ja vuoden 2009 tulotiedot ovat vuoden 2008 tulorekistereistä. Eri vuosien tulot on korotettu vuoden 2009 tasoon elinkustannusindeksillä. Tulokäsittelenä on käytettävissä oleva ekvivalenttirahatulo, jolla pyritään saamaan erityyppisten kotitalouksien tulot vertailukelpoisiksi ottamalla huomioon yhteiskulutushyödyt. Kyselyyn vastanneen henkilön tulo muodostetaan laskeamalla kotitalouden jäsenten tulot yhteen ja jakamalla ne OECD:n kulutusyksikköluvulla, jossa

² Työmarkkinoilla olevissa on molempina tutkimusajankohtina työssä olleita 2 032 henkilöä, työstä työttömyyteen siirtyneitä 90 henkilöä, työttömyydestä työhön siirtyneitä 78 henkilöä ja työttöminä olleita 74 henkilöä. Oletettavasti näissä ryhmissä toimeentulon kokeminen on erilaista kuin työssä pysyneillä. Tuloksia on tarkasteltu erikseen ilman työttömiä ja eri työssä/työtön-tilojen välillä siirtyneitä. Näiden ryhmien ulos rajaaminen ei vaikuttanut tuloksiin.

1. Muuttuvatko toimeentulokokemukset eläkkeelle siirryttäessä?

Hypoteesi 1: Kokemukset pysyvät ennallaan.

Mittari: Muutos toimeentulokokemuksissa. Lasketaan vähentämällä jälkimmäisen toimeentulokokemuksen tasosta edeltävän toimeentulokokemuksen taso.

2. Onko erilaisilla tulomuutoksilla yhteyttä kokemuksiin?

2a) Vaikuttaako objektiivinen tulomuutos kokemuksiin?

Hypoteesi 2: Negatiivinen tulomuutos heikentää ja positiivinen tulomuutos parantaa kokemuksia.

Mittari: Tutkimusajankohtien välisen euromääräisen tulomuutoksen logaritmi.

2b) Vaikuttaako väestötasoinen suhteellinen tulomuutos kokemuksiin?

Hypoteesi 3: Negatiivinen väestötasoinen suhteellinen tulomuutos heikentää ja positiivinen tulomuutos parantaa kokemuksia.

Mittari: Väestötasoisien suhteellisen tuloaseman muutos. Lasketaan vähentämällä koko väestön tulojakauman perusteella laskettu tuloasema ensimmäisessä tutkimusajankohdassa jälkimmäisen tutkimusajankohdan tuloasemasta.

2c) Vaikuttaako viiteryhmittäinen suhteellinen tulomuutos kokemuksiin?

Hypoteesi 4: Kokemus paranee, jos suhteellinen tuloasema uudessa viiteryhmässä eli eläkkeellä olleiden keskuudessa on parempi kuin suhteellinen tuloasema aiemmassa viiteryhmässä eli työmarkkinoilla olleilla, ja päinvastoin.

Mittari: Viiteryhmittäinen suhteellisen tuloaseman muutos. Lasketaan vähentämällä oman viiteryhmän (työmarkkinoilla olleet, eläkkeelle siirtyneet, eläkkeellä olleet ja muut) tulojakauman perusteella laskettu tuloasema ensimmäisessä tutkimusajankohdassa jälkimmäisen tutkimusajankohdan viiteryhmän tulojakauman perusteella lasketusta tuloasemasta. Eläkkeelle siirtyneiden kohdalla omalla viiteryhmällä tarkoitetaan ajankohdassa 1 työmarkkinoilla olevia ja ajankohdassa 2 eläkkeelle siirtyneitä. Muissa tapauksissa viiteryhmä pysyy samana.

kotitalouden ensimmäinen aikuinen saa painon 1, muut aikuiset painon 0,5 ja 0–13-vuotiaat lapset painon 0,3. Käytettävissä oleva rahatulo ei sisällä laskennallisia tuloeria, kuten omassa käytössä olevasta omistusasunnosta saatavaa tuloa. (Ks. Tilastokeskus 2011.) Tuloista lasketaan suhteellinen tulomuutos, jonka pohjana ovat tulokvintiilirajat on laskettu jokaisena tutkimusvuotena poikkileikkausaineistoja hyväksi käyttäen. Siten mahdollinen paneeliin valikoituminen ei vaikuta väestön tulojakaumasta saatavaan kuvaan.

Kotitalouskohtaiset tulot sopivat hyvin esiteltyjen tutkimuskysymysten selvittämiseen, sillä kokemusten voidaan ajatella muodostuvan koko kotitaloudessa käytettävissä olevien, ei vain yksilön henkilökohtaisten, tulojen perusteella. Yksilö ei välttämättä myöskään tee eroa eri tulolajien välillä toimeentulon kokonaisuutta arvioidessaan. Siten kaikkien tulolajien huomioiminen on myös perusteltua.

Menetelmät

Toimeentulokokemuksia ja tuloja kuvataan keskiarvojen ja ristiintaulukointien avulla. Tulomuutoksen ja kokemusten välisen yhteyden analyysissa käytetään aineiston pitkittäisen luonteen hyödyntävää kiinteiden vaikutusten (fixed effects, FE) regressiomallia, jonka avulla on mahdollista kontrolloida ajan yli vakiona säilyvien muuttujien, kuten sukupuolen, havainnotomat vaikutukset (Härkönen 2010). Menetelmän soveltaminen edellyttää ensinnäkin, että jokaiselta havaintoyksilöltä on mitattu sama selitettävä muuttuja vähintään kahtena ajankohtana, ja toiseksi, että ainakin joillakin havaintoyksilöillä mielenkiinnon kohteena olevan selittävän muuttujan arvo on eri ainakin kahtena ajankohdana. Menetelmässä jokainen havaintoyksilö toimii omana kontrollinaan. Tämä toteutuu vertaamalla yksilön havaintoarvoja eri ajankohdissa ja tämän jälkeen suhteuttamalla erotukset kaikkiin havaintoyksilöihin. Yksinkertaisin menetelmän vaatimukset täyttävä tutkimusasetelma on ennen ja jälkeen -tutkimus, jollaiseksi tämä kaksi tutkimusajankohtaa sisältävä tutkimusasetelma voi-

daan tulkita. Tällöin kiinteiden vaikutusten estimointi tapahtuu helpoiten soveltamalla erotuspisteisiin (*difference scores*) perustuvaa regressioanalyysia, jossa estimointimenetelmänä on PNS. Sovellettava kaava on seuraava:

$$\gamma_{i2} - \gamma_{i1} = (\mu_2 - \mu_1) + \beta(x_{i2} - x_{i1}) + (\varepsilon_{i2} - \varepsilon_{i1}),$$

jossa *i* viittaa tiettyyn havaintoyksilöön, 1 ja 2 mittausajankohtiin, γ ajassa muuttuvaan selitettävään muuttujaan, μ vakioon, β ajassa muuttuvan selittäjän regressiokertoimeen, x ajassa vaihteleviin selittäviin muuttujiin ja ε satunnaiseen virhetermiin. (Allison 2005, 3–13.)

Tulokset

Eläkkeelle siirtyneet

Kahdesta paneelista yhdistetyssä tutkimusaineistossa on 171 eläkkeelle siirtynyttä henkilöä (taulukko 3). Lukumääräisesti tämä ei ole paljon, mutta eläkkeelle siirtyneiden voidaan olettaa edustavan oikeassa suhteessa eläkkeelle siirtyneitä koko väestössä, kun aineisto on kattava otos 18–79-vuotiaista suomalaisista.

Eläkkeelle siirtyneissä on naisia hieman enemmän kuin miehiä ja parisuhteessa olevia huomattavasti enemmän kuin ei parisuhteessa olevia (taulukko 4). Enemmistö eläkkeelle siirtyneistä on 55–64-vuotiaita eli kohtuullisen lähellä vanhuuseläkeikää olleita tai siinä iässä eläkkeelle siirtyneitä. Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneitä alle 55-vuotiaita henkilöitä on viidennes, 65-vuotiaana tai myöhemmin eläkkeelle siirtyneitä on neljä prosenttia. Eläkkeelle siirtyneet eroavat koko tutkimusväestöstä luonnollisesti iän suhteen. Tutkimusväestössä alle 55-vuotiaiden osuus on kaksi kolmasosaa ja 55–64-vuotiaiden osuus viidennes.

Parisuhteessa olevia on 39 prosenttia.

Eläkkeelle siirtyneet ovat koko väestöön verrattuna suhteellisen hyvätuloisia (taulukko 5). Eläkkeelle siirtyneissä on selkeästi vähemmän alimpiin tuloviidenneksiin ja enemmän ylimpiin tuloviidenneksiin kuuluvia kuin väestössä keskimäärin. Osuudet tuloviidenneksissä ovat väestössä 20 prosenttia. Ennen eläkkeelle siirtymistä jopa 35 prosenttia eläkkeelle siirtyneistä sijoitui ylimpään tuloviidennekseen. Muissa tuloviidenneksissä eläkkeelle siirtyneiden osuus on keskimääräistä pienempi. Erityisen hyvin toimeentulevia ovat aikavälillä 2006–2009 eläkkeelle siirtyneet.

Toimeentulokokemukset ja tulot

Toimeentulokokemusten tasoa ja tuloja ja näissä tapahtuneita muutoksia eri työmarkkina-aseissa tarkastellaan taulukossa 6. Aika 1 viittaa 2004/2006-paneelin vuoteen 2004 ja 2006/2009-paneelin vuoteen 2006. Vastaavasti aika 2 viittaa 2004/2006-paneelin vuoteen 2006 ja 2006/2009-paneelin vuoteen 2009. Eläkkeelle siirtyneillä aika 1 tarkoittaa aikaa ennen eläkkeelle siirtymistä ja aika 2 aikaa eläkkeelle siirtymisen jälkeen. Paneelista riippuen tämän ajanjakson pituus on kaksi tai kolme vuotta. Henkilöt, jotka eivät ole ilmaisseet toimeentulokokemustansa molempina tutkimusajankohtina, on rajattu pois analyyseista. Keskimääräiset tulot esitetään mediaanituloina ja mediaanitulon logaritmina tulojakauman vinouden vuoksi. Mediaani sopii tulojen vertailuun keskiarvoa paremmin, koska tällöin ääriarvot eivät vaikuta keskimääräisestä saattavaan kuvaan.

Eläkkeelle siirtymisen ja toimeentulokokemusten muutosta koskevan ensimmäisen hypoteesin mukaan kokemusten ennustettiin pysyvän ennallaan. Ajankohdassa 1 eläkkeelle siirtyneet koki-

Taulukko 3. Työmarkkina-asema tutkimusaineistossa, lkm.

	2004–2006	2006–2009	Kaikki
Työmarkkinoilla (työssä/työttömänä)	1 460	814	2 274
Siirtynyt eläkkeelle	94	77	171
Eläkkeellä	581	365	946
Muu (esim. opiskelija)	360	211	571
Kaikki	2 495	1 467	3 962

Taulukko 4. Sukupuoli, ikä ja parisuhde-status eläkkeelle siirtyneillä ja tutkimusväestössä, % ja lkm.

	Eläkkeelle siirtyneet		Kaikki	
	%	lkm	%	lkm
Sukupuoli				
Mies	48	79	50	1 896
Nainen	52	92	50	2 066
Ikä				
18-54	20	34	66	2 592
55-64	76	130	19	779
65+	4	7	15	591
Parisuhde				
Ei parisuhteessa	30	49	39	1 498
Parisuhhteessa	70	122	61	2 464
Kaikki	100	171	100	3 962

vat toimeentulonsa keskimääräistä paremmaksi (4,05). Heikoimmaksi toimeentulonsa kokivat ryhmään muu sijoittuvat (3,56). Työmarkkinoilla ja eläkkeellä olleiden kokemukset sijoittuvat näiden ryhmien väliin. Työmarkkinoilla olleiden kokemukset olivat hieman eläkeläisten kokemuksia positiivisempia. Ajankohtaan 2 mennessä työmarkkinoilla olleiden kokemukset toimeentulosta kohenivat ja heidän kokemuksensa olivat parhaimmalla tasolla. Sen sijaan eläkkeelle siirtyneillä kokemukset toimeentulosta heikentyivät selkeästi, keskimäärin 0,23 yksiköllä. Eläkkeel-

le siirtyneiden kokemukset laskivat suunnilleen samalle tasolle jo eläkkeellä olleiden kokemusten kanssa. Näiden tulosten perusteella hypoteesi toimeentulokokemusten pysymisestä ennallaan eläkkeelle siirryttäessä voidaan hylätä. Uudeksi oletukseksi voidaan paikantaa kokemusten heikentyminen.

Ajankohdassa 1 tulot olivat suurimmat (n. 23 400 €) eläkkeelle siirtyneillä. Seuraavaksi eniten tuloja oli työmarkkinoilla olleilla (22 700 €). Eläkkeellä olleilla ja ryhmään muu kuuluvilla tulot olivat selkeästi matalammat. Eläkkeelle siirtyneiden ja työmarkkinoilla olleiden välinen tuloero ei ole kovin suuri. Hienoinen ero eläkkeelle siirtyneiden eduksi on looginen, sillä eläkkeelle siirtyneet ovat suurelta osin työuransa loppupäässä olevia ikääntyneempiä henkilöitä, joilla ansiotulokehitys on tyypillisimmin huipussaan (Knuuti 2012). Eläkkeellä olleiden tulot olivat selkeästi matalammalla tasolla kuin työmarkkinoilla olleiden ja eläkkeelle siirtyneiden tulot.

Ajankohtaan 2 mennessä tulot kasvoivat kaikissa ryhmissä eläkkeelle siirtyneitä lukuun ottamatta. Työmarkkinoilla olleilla ja ryhmässä muu kasvu oli selkeää, sen sijaan eläkkeellä olleilla hyvin maltillista. Työmarkkinoilla olleet olivat suurituloisin ryhmä jälkimmäisessä tarkasteluajankohdassa. Eläkkeelle siirtyneiden tulot pienivät käytännössä vähäisesti. Tämä voi johtua esimerkiksi kotitalouden muiden jäsenten tulot huomioivasta tulokäsitteestä. Eläkkeelle siirtyneellä saattaa olla työssä jatkanut puoliso, jonka tulot tasoittavat kotitalouden yhteenlaskettuja tuloja. Toisaalta muutos tuloissa on suuri, jos tilannetta verrataan eläkkeelle siirtymistä edeltäneeseen tilaan eli työmarkkinoilla jatkamiseen ja

Taulukko 5. Eläkkeelle siirtyneiden tulokvintiiliasema ennen eläkkeelle siirtymistä paneeleittain, % ja tulojen yläraja (€).

Tulokvintiili	Paneeli 2004–2006		Paneeli 2006–2009		Yhteensä, %
	%	€	%	€	
1	15	13 000	12	13 300	14
2	15	17 400	17	18 200	16
3	21	21 900	11	22 900	17
4	17	27 600	20	29 000	18
5	31	510 000	40	580 000	35

Tulokvintiilirajat on laskettu koko väestön tuloista poikkileikkausaineistoissa.

Taulukko 6. Keskimääräiset toimeentulokokemukset ja tulot (mediaani) eri työmarkkina-asemissa ajankohdissa 1 ja 2 ja ajankohtien välinen muutos.

	Aika 1		Aika 2		Muutos	
	Toimeentulokokemukset					
	Keskiarvo	Keskivirhe	Keskiarvo	Keskivirhe	Keskiarvo	Keskivirhe
Työmarkkinoilla	3,98	0,02	4,05	0,02	0,07	0,02
Siirtynyt eläkkeelle	4,05	0,08	3,82	0,08	-0,23	0,08
Eläkkeellä	3,89	0,03	3,86	0,03	-0,04	0,03
Muu	3,56	0,05	3,72	0,05	0,16	0,05
Kaikki	3,90	0,02	3,95	0,02	0,04	0,02
p*	(<.0001)		(<.0001)		(<.0001)	
	Tulot					
	€	log	€	log	€	log
Työmarkkinoilla	22 724	10,03	23 990	10,09	1 043	0,04
Siirtynyt eläkkeelle	23 431	10,06	21 942	10,00	-382	-0,02
Eläkkeellä	16 727	9,72	16 893	9,73	146	0,01
Muu	15 754	9,66	16 328	9,71	1 112	0,08
Kaikki	20 432	9,93	21 146	9,96	424	0,02
p**	(<.0001)		(<.0001)		(<.0001)	

p* = Toimeentulokokemusten eroa työmarkkina-asemien välillä ajassa 1 ja 2 ja näiden välisessä erotuksessa on testattu Wilcoxonin merkittyjen sijalukujen testillä. Suluissa testin p-arvo.

p** = Mediaanitulojen eroa työmarkkina-asemien välillä ajassa 1 ja 2 ja näiden välisessä erotuksessa on testattu mediaanitestillä. Suluissa testin p-arvo.

tulojen keskimääräiseen kasvuun.

Väestötasoisien ja viiteryhmittäisen suhteellisen tuloaseman muutosta tarkastellaan seuraavaksi keskittyen eläkkeelle siirtyneisiin ja heidän kannaltaan keskeisiin vertailuryhmiin eli työmarkkinoilla ja eläkkeellä olleisiin (taulukko 7). Suhteellisen tuloaseman muutoksen tarkastelun avulla voidaan tehdä tarkempia päätelmiä tulomuutosten yleisyydestä ja suuruusluokasta. Suurimmalla osalla työmarkkinoilla ja eläkkeellä olleista ja eläkkeelle siirtyneistä (58 %) väestötasoisessa suhteellisessa tuloasemassa ei tapahtunut muutosta. Yleisimmin muutoksia tapahtui eläkkeelle siirtyneillä ja harvemmin eläkkeellä olleilla. Eläkkeelle siirtyneillä tyypillisin muutos oli tuloaseman heikkeneminen yhdellä pykälällä. Kuitenkin joka kymmenennellä heikennys oli jopa kahden pykälän suuruinen. Näin suuri heikennys on selkeästi yleisempää kuin työmarkkinoilla ja eläkkeellä olleilla. On kuitenkin huomattava, että myös eläkkeelle siirtyneiden tulot voivat

nousta. Tämä johtuu esimerkiksi eläkkeelle siirtymistä edeltävästä työttömyydestä. Viiteryhmittäisen suhteellisen tuloaseman tarkastelu osoittaa eläkkeelle siirtyneiden tuloaseman joko parantuneen (42 %) tai pysyneen samana eläkkeelle siirtymisen myötä. Työmarkkinoilla ja eläkkeellä olleilla tuloasema tyypillisimmin pysyi samana. Eläkkeelle siirtyneet tulevat suhteellisesti entistä paremmin toimeen, kun uutena viiteryhminä ovat eläkkeellä olleet.

Toimeentulokokemuksen ja tulomuutoksen välinen yhteys

Seuraavaksi tarkastelun kohteena ovat tulomuutoslajien ja toimeentulokokemusten väliset yhteydet. Analyysin tavoitteena on selvittää, liittyvätkö eläkkeelle siirtyneiden heikentyneet toimeentulokokemukset muutoksiin objektiivisissa tulossa ja/tai suhteellisessa tuloasemassa ja millaisia näiden eri tulomuutosten yhtäaikaiset vaikutukset kokemuksiin ovat. Esitettyjen hypoteesi-

Taulukko 7. Väestötasoisesta ja viiteryhmittäisestä tulokvintiliaseaman muutos työmarkkina-asemissa ajankohtien 1 ja 2 välisenä aikana, %.

	Väestötasoinen suhteellinen tulomuutos (<.0001)				Viiteryhmittäinen suhteellinen tulomuutos (<.0001)			
	Työmarkkinoilla	Siirtynyt eläkkeelle	Eläkkeellä	Kaikki	Työmarkkinoilla	Siirtynyt eläkkeelle	Eläkkeellä	Kaikki
3, 4	2,0	0,0	0,4	1,5	1,0	1,7	0,3	0,8
2	5,2	1,2	2,0	4,1	1,6	5,0	0,3	1,4
1	15,8	13,6	7,4	13,3	6,4	46,5	1,9	7,1
0	54,0	49,7	67,0	57,5	72,2	41,8	72,4	70,8
-1	16,8	23,4	18,3	17,5	16,6	2,8	23,3	17,8
-2	4,6	9,8	3,4	4,6	1,4	1,6	1,5	1,4
-3,-4	1,6	2,3	1,6	1,6	0,8	0,6	0,4	0,7
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100
Lkm	2 260	167	931	3 358	2 260	167	931	3 358

Tilastollinen merkitsevyyden suluissa, testattu khiin neliö -testillä.

en mukaan negatiivinen tulomuutos heikentää ja positiivinen tulomuutos parantaa kokemuksia ja samoin tekevät suhteellisen tuloaseman osoittimet. Menetelmänä käytetään kiinteiden vaikutusten (*fixed effects, FE*) regressiomallia (ks. menetelmät).

Selitettävänä muuttujana on arvoja -4 ja 4 välillä saava toimeentulokokemuksen muutos. Pääasiallisena selittävänä muuttujana tutkimuksessa toimii työmarkkina-asema (ks. edellä). Verrokiryhmäksi on asetettu molempina mittausajankohtina työmarkkinoilla olevat. Eläkkeelle siirtyneiden kokemusten muutoksista saadaan kuitenkin oikeanlainen kuva vain vertaamalla heitä myös kumpanakin mittausajankohtana eläkkeelle oleviin. Muutoksen ei voida olettaa liittyvän juuri eläkkeelle siirtymiseen, jos eläkkeellä pysyneiden kokemus muuttuu samaan tapaan suhteessa työmarkkinoilla pysyviin. Analyysistä on rajattu edellisen tarkastelun tavoin ulos ryhmä muu. Muina selittäjänä tutkimuksessa toimivat objektiivinen ja sekä väestötasoinen että viiteryhmittäinen suhteellinen tulomuutos (ks. muuttujat). Tulo- ja kokemusmuutosten välistä yhteyttä eri työmarkkina-asemissa tulkitaan työmarkkina-aseman ja tulomuutoslajien välille muodostettujen interaktiivitermien avulla. Kaikki interaktiivitermit ovat tilastollisesti merkitseviä, joten tämä menetelytapa on mielekäs. Analyysit suoritettiin erikseen myös sukupuolen, ikäryhmän

ja parisuhde-statusen mukaan, jotta voitiin varmistua siitä, että tulomuutoslajien ja toimeentulokokemusten väliset yhteydet eivät selity ns. kolmansista tekijöistä.

Interaktiivitermien ja toimeentulokokemusmuutosten väliset vakioimattomat yhteydet ja mallit on esitetty taulukossa 8. Vakioimattomia yhteyksiä on havainnollistettu myös kuvien 1–3 avulla. Mallissa 1 on lisätty objektiivinen tulomuutos, mallissa 2 objektiivinen tulomuutos ja väestötasoinen suhteellinen tulomuutos, mallissa 3 objektiivinen tulomuutos ja viiteryhmittäinen tulomuutos ja mallissa 4 kaikki tulomuutoslajit yhtäaikaaisesti. Tuloksista voidaan nähdä, kuinka monta yksikköä toimeentulokokemus muuttuu vertailuryhmässä suhteessa referenssiluokkaan eli työmarkkinoilla jatkaneisiin, kun jokin tulomuutoslaji muuttuu pykälän ja muiden tulomuutoslajien vaikutukset on vakioitu. Esimerkiksi vakioimattomia yhteyksiä tulkittaessa yhden yksikön muutos tuloissa parantaa eläkkeelle siirtyneiden toimeentulokokemuksia 0,39 yksikköä suhteessa työmarkkinoilla jatkaneisiin.

Vakioimattomia yhteyksiä tulkitsemalla voidaan objektiivisen tulomuutoksen vaikutuksen kokemuksiin todeta olevan eläkkeelle siirtyneillä voimakkaampi kuin työmarkkinoilla olleilla (taulukko 8, kuvio 1). Ero tosin ei ole tilastollisesti merkitsevä ($p=0,056$), mutta tulkintani mukaan eläkkeelle siirtyneillä tulomuutoksen vai-

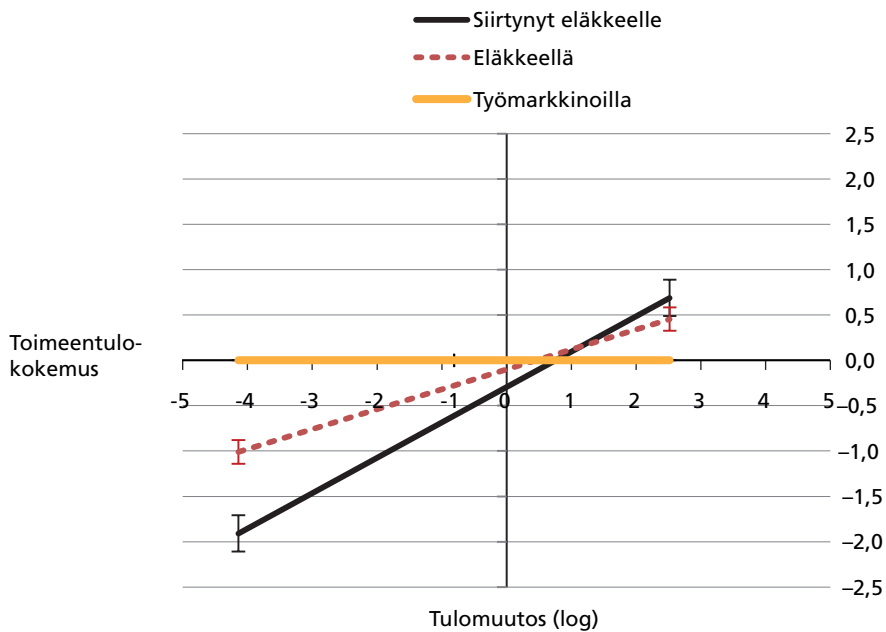
Taulukko 8. Työmarkkina-aseman ja tulomuutosten yhteydet toimeentulokokemuksiin, regressiomalli.

Vakioimaton yhteys			Malli 1		Malli 2		Malli 3		Malli 4	
paramet- rin esti- maatti (β)	keski- virhe (k.v.)	Obj.tulomu- utos	Obj. tulomu- utos + suht. tulo- muutos (väestö)		Obj. tulomu- utos + suht. tulo- muutos (viiteryhmä)		Obj. tulomu- utos + suht. tulo- muutos (väestö ja viiteryhmä)			
			β	k.v.	β	k.v.	β	k.v.	β	k.v.
Työmarkkina-asema x tulomuutos (log)										
Työmarkkinoilla jatkaneet (ref.)										
Siirtynyt eläkkeelle	0,39	0,20	0,39*	0,20	-0,03	0,26	0,50*	0,20	0,09	0,27
Eläkkeellä	0,23	0,13	0,23	0,13	0,16	0,20	0,23	0,14	0,16	0,20
Työmarkkina-asema x suhteellinen tulomuutos (väestö)										
Työmarkkinoilla jatkaneet (ref.)										
Siirtynyt eläkkeelle	0,23**	0,07			0,24*	0,09			0,23*	0,09
Eläkkeellä	0,06	0,04			0,02	0,06			0,03	0,06
Työmarkkina-asema x suhteellinen tulomuutos (viiteryhmä)										
Työmarkkinoilla jatkaneet (ref.)										
Siirtynyt eläkkeelle	-0,15*	0,07					-0,18*	0,07	-0,18*	0,07
Eläkkeellä	0,03	0,05					-0,01	0,05	-0,01	0,05
Tilastollinen merkitsevyys * p<0.05, ** p<0.01, ***p<0.001.										

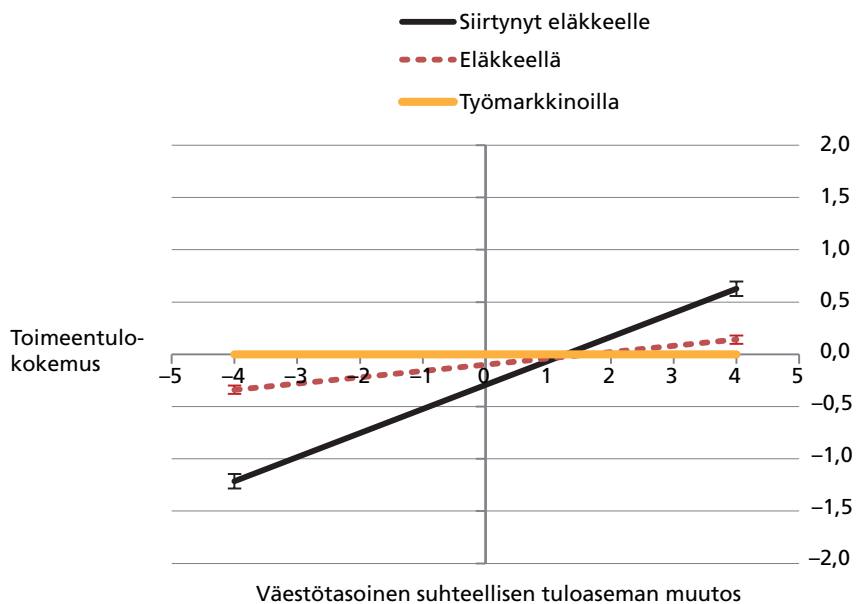
kutuksen voidaan kuitenkin päätellä olevan voimakkaampi työmarkkinoilla olevilla. Eläkkeellä olleiden kokemukset eivät eroa tilastollisesti merkittävästi työmarkkinoilla olleiden kokemuksista.

Väestötasoisien suhteellisen tulomuutoksen yhteys kokemuksiin ei ole yhtä voimakas kuin objektiivisen tulomuutoksen ja toimeentulokokemusten välinen yhteys (kuvio 2). Suhteellisen tulomuutoksen yhteys kokemuksiin on kuitenkin havaittavissa voimakkaampana eläkkeelle siirtyneillä kuin työmarkkinoilla olleilla. Suhteellisen tuloaseman paraneminen muuttaa kokemuksia positiivisemmiksi ja päinvastoin. Väestötasoisella suhteellisen tuloaseman muutoksellaan ei ole vaikutusta eläkkeellä olleiden kokemuksiin.

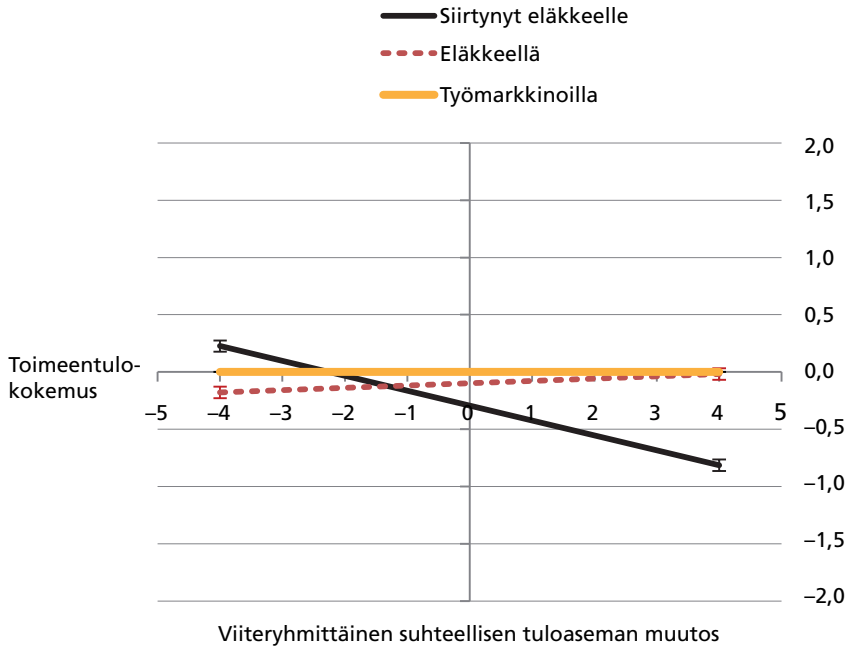
Viiteryhmittäisen suhteellisen tulomuutoksen yhteys kokemuksiin vaikuttaa pienemmältä edellisiin tulomuutoslajeihin verrattuna (kuvio 3). Eläkkeelle siirtyneillä tulosuhdemuutoksen yhteys kokemuksiin näyttää erikoiselta: suhteellisen tuloaseman paraneminen on yhteydessä heikentyneeseen toimeentulokokemukseen. Odottamaton tulos voi johtua laskentatavasta. Ajankohdassa 1 henkilön tulot on suhteutettu työmarkkinoilla olleiden tulojakauman perusteella laskettuihin tulokvintileihin ja ajankohdassa 2 eläkkeellä olleiden tulojakauman perusteella laskettuihin tulokvintileihin. Ennen eläkkeelle siirtymistä henkilön tulot voivat olla työssä käyvien joukossa keskimääräiset, mutta eläkkeelle siirtymisen jälkeen eläkeläisten joukossa suuret. Parempi suhteellinen tuloasema uudessa viiteryhmässä ei muuta toimeentulokokemuksia positiivisemmiksi.

Kuvio 1. Työmarkkina-aseman ja tulomuutoksen (log) välisen interaktiotermin regressiokerroin ja keskvirheet.

Kuvio 2. Työmarkkina-aseman ja väestötasoisin suhteellisen tuloaseman muutoksen välisen interaktiotermin regressiokerroin ja keskvirheet.

Kuvio 3. Työmarkkina-aseman ja viiteryhmittäisen suhteellisen tuloaseman muutoksen välisen interaktiotermien regressiokerroin.

Taulukon 8 mallissa 2 on tarkasteltu yhtäaikaista objektiivisen tulomuutoksen ja väestötasoisesta suhteellisen tulomuutoksen yhteyksiä kokemuksiin. Kun suhteellisen tuloaseman muutoksen vaikutus on huomioitu, ei objektiivisen tulomuutoksen ja kokemusten välille jää tilastollisesti merkitsevää yhteyttä eläkkeelle siirtyneilläkään. Toisin sanoen tulomuutos vaikuttaa eläkkeelle siirtyneillä samalla tavalla kokemuksiin kuin työmarkkinoilla jatkaneilla. Objektiivisen tulomuutoksen vaikutuksen huomioiminen ei sen sijaan muuta väestötasoisesta suhteellisen tulomuutoksen ja kokemusten välisestä yhteydestä saatua kuvaa eri työmarkkina-asemissa. Suhteellisen tuloaseman paranemisella on selkeä positiivinen yhteys koettuun toimeentuloon eläkkeellä siirtyneillä, eikä sitä selitä objektiivisissa tuloissa tapahtunut muutos.

Mallissa 3 on tarkasteltu yhtäaikaista objektiivisen tulomuutoksen ja viiteryhmittäisen suhteellisen tulomuutoksen yhteyksiä kokemuksiin. Kun mallissa huomioidaan yhtäaikaista näiden selittäjien vaikutukset, vahvistuu objektiivisen tulomuutoksen ja kokemusten välinen yhteys eläkkeelle siirtyneillä. Viiteryhmittäisen suhteel-

lisen tuloaseman ja kokemusten välisestä yhteydestä saatu kuva ei sen sijaan muutu.

Mallissa 4 on tarkasteltu kaikkien tulomuutoslajien vaikutusten yhteyksiä kokemuksiin yhtäaikaisesti. Objektiivisella tulomuutoksella ei ole yhteyttä toimeentulokokemusten muuttumiseen eläkkeelle siirtyneillä. Tulomuutos ei siis vaikuta eläkkeelle siirtyneiden toimeentulokokemuksiin eri tavalla kuin työmarkkinoilla jatkaneilla. Sen sijaan suhteellisen tuloaseman muutoksilla, eri tavoilla laskettuna, näyttäisi olevan merkitystä. Väestötasoisella suhteellisen tuloaseman heikkenemisellä on suurempi vaikutus eläkkeelle siirtyneiden kokemuksiin kuin työmarkkinoilla jatkaneilla. Viiteryhmittäisen suhteellisen tulomuutoksen paranemisella on myös suurempi vaikutus eläkkeelle siirtyneiden kokemuksiin. Tämän tulomuutoslajin kohdalla kokemukset heikkenevät paranevan tuloaseman myötä ja päinvastoin. Eläkkeellä pysyneillä yhdenkään tulolajin muutoksella ei ole merkitystä kokemuksiin, kun vertailuryhmänä ovat työmarkkinoilla olleet. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että muutokset eläkkeelle siirtyneiden kokemuksissa liittyvät nimenomaan siirtymävaiheeseen.

Yhteenvedona edellisistä havainnoista voidaan todeta, että muutokset eläkkeelle siirtyneiden kokemuksissa ovat voimakkaampia kuin muutokset objektiivisessa toimeentulossa antavat olettaa. Tulojen sijaan muutokset kokemuksissa selittyvät tässä asetelmassa erilaisilla suhteellisen tuloaseman vertailuilla. Toinen hypoteesi, jonka mukaan tulojen väheneminen ennakoii toimeentulohankaluuksien lisääntymistä ja tulojen kasvamisen toimeentulon helpottumista, voidaan siten hylätä. Tulosten mukaan väestötasoisien suhteellisen tuloaseman heikkeneminen lisäsi eläkkeelle siirtyneiden toimeentulohankaluuksia suhteessa työmarkkinoilla jatkaneisiin. Tämä on kolmannen hypoteesin mukainen tulos. Sen sijaan eläkkeelle siirtyneiden kokemusten heikentyminen tuloaseman parantuessa uuden viiteryhmän myötä on neljännen hypoteesin vastainen tulos. Näiden yhteyksien taustalla olevia kaikkia syitä ei tässä tutkimuksessa ole mahdollista päätellä. Kuitenkin on mahdollista arvella niiden liittyvän suhteellisiin vertailuihin, jotka tässä tutkimusasetelmassa liittyisivät henkilökohtaiseen aiempaan tulokehitykseen tai yleisemmin oman aikaisemman viiteryhmän eli työmarkkinoilla jatkaneiden tulokehitykseen.

Yhteenvedo ja pohdinta

Edellä on tarkasteltu objektiivisen ja subjektiivisen taloudellisen hyvinvoinnin välistä yhteyttä yhdessä ihmisen elämänsä merkittävässä muutostilanteessa eli eläkkeelle siirryttäessä. Tutkimuksen avulla tuotettiin uutta tietoa objektiivisten resurssien ja subjektiivisten kokemusten välisestä vuorovaikutuksesta. Tällainen tieto on tärkeää hyvinvointipolitiikan tavoitteita määriteltäessä. Kansainvälisesti uutena kysymyksenä hyvinvointipolitiikan tavoitteiden muotoilussa on asialistalle noussut kysymys siitä, missä määrin ihmisten arviot riittävästä ja kohtuullisesta hyvinvoinnista tulee ottaa huomioon (Simpura 2012).

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää eläkkeelle siirtymisen ja toimeentulokokemusten välistä yhteyttä ja eri tavoin mitattujen tulomuutoslajien vaikutuksia kokemuksiin. Tulosten perusteella toimeentulokokemukset heikkenivät eläkkeelle siirtymisen yhteydessä. Tämä kumoaa toimeentulotutkimuksen (Rantala & Suoniemi 2011) perusteella tehdyn hypoteesin kokemusten pysymisestä ennallaan eläkkeelle siirryttäessä. Tulos on

pikemminkin jatkumoa eri kohdejoukolla ja erilaisella tutkimusasetelmalla toteutettujen tutkimusten (Bonsang & Klein 2012; Tuominen & al. 2012) havainnoille kokemusten heikkenemisestä. Muutokset kokemuksissa olivat kuitenkin voimakkaampia kuin muutokset objektiivisessa toimeentulossa antoivat olettaa. Kokemuksia ei siis voitu selittää tulomuutoksella, vaan pikemminkin erilaisilla suhteellisen tuloaseman vertailuilla. Siten kokemusten heikkenemistä pienenevien tulojen (ja päinvastoin) myötä ennakoiva hypoteesi voitiin hylätä. Väestötasoinen suhteellisen tuloaseman paraneminen vähensi toimeentulohankaluuksien kokemista ja päinvastoin. Viiteryhmittäisen suhteellisen tuloaseman paraneminen puolestaan heikensi toimeentulokokemuksia. Väestötasoisista vertailua koskeva tulos vahvistaa hypoteesin suhteellisen tuloaseman ja kokemusten välisestä yhteydestä ja puoltaa yleisemmin suhteellisten vertailujen huomioimista taloudellisen tyytyväisyyden tutkimuksissa (vrt. Diener & al. 1993). Jälkimmäinen viiteryhmittäistä vertailua koskeva tulos kumoaa asetetun hypoteesin kokemusten paranemisesta suhteellisen tuloaseman parantuessa omassa viiteryhmissä. Tämä tulos täsmentää päätelmiä eläkkeelle siirtyneiden kokemusten muodostumisesta. Kokemus ei eläkkeelle siirtyneiden kohdalla näyttäisi muodostuvan Festingerin (1954) teorian mukaisesti suhteessa samankaltaisiin henkilöihin, jotka tarkoittaisivat tässä asetelmassa eläkkeellä jo olevia uutena viiteryhmänä.

Todennäköisin selitys kokemusten muodostumiselle on tulkintani mukaan eläkkeelle siirtymisen jälkeisten tulojen vertailu omaan aiempaan tulokehitykseen. Henkilökohtainen tulokehitys, tai eläkkeelle siirtyneiden kohdalla kehityksen pysähtyminen, on helpommin hahmotettavissa kuin työmarkkinoilla olleiden tulokehitys. Keskimäärin tulot nousevat työssä olleilla aina eläkkeelle siirtymiseen asti (Knuuti 2012). Tulojen kasvun vaihtuminen hienoiseen laskuun voi tuntua käytännössä suurelta muutokselta ja ilmentyä koetun toimeentulon heikentyminenä. Tulomuutoksen ja kokemusten välinen yhteys voi osittain liittyä myös tutkimuksessa käytössä olevaan kotitalouden tulot ja tulonsiirrot huomioivaan tulokehitykseen. Eläkkeelle siirtyneen henkilökohtainen ja hänelle välittömästi näkyvä muutos nettotuloissa ei välttämättä tule tässä tutkimuksessa selkeästi esille, kun kotitalouden tulot laskeaan yhteen.

Kokemus toimeentulosta muodostuu lopuksi monien tekijöiden summana, ja näistä tulot ja muutokset tuloissa ovat vain yksi osa-alue. Kokemuksiin vaikuttavat olennaisesti taloudelliset tarpeet. Näistä ei käytetyn aineiston avulla ole saatavissa tietoa. Eläkkeelle siirtymisvaiheeseen kuitenkin tiedetään liittyvän esimerkiksi työssäkäyntikulujen väheneminen. Ikääntyneet tyypillisesti myös asuvat velattomassa omistusasunnossa. Eläkkeelle siirtymisen ei ole myöskään todettu muodostavan selkeää rajaa kulutusalttiuden vähenemisessä. Kulutusalttiuus laskee tasaisesti iän myötä. (Kiander & al. 2004, 107–108.) Taloudelliset tarpeet ovat kuitenkin hyvin yksilöllisiä. Tulosten tulkinnassa tulee myös muistaa niiden kertovan vain keskimääräisistä kokemuksis-

ta. Eläkkeelle siirtymisen voi merkitä myös toimeentulon helpottumista, ja objektiivisella tulomuutoksella voi olla suuriakin vaikutuksia kokemuksiin. Muutostilanteen vaikutus kokemuksiin riippuu todennäköisesti muutoksen ennakoitavuudesta, vapaaehtoisuudesta ja pysyvyydestä. Myös tutkimuksen aikajänne, 2–3 vuotta, tulee pitää mielessä. Jos eläkkeelle siirtyneiden kokemuksia tutkittaisiin esimerkiksi viisi vuotta eläkkeelle siirtymisen jälkeen, olisivat kokemukset todennäköisesti positiivisempia. Aikajänteesä piilee myös tutkimuksen vahvuus. Tutkimusasetelman avulla on mahdollista pureutua juuri muutosvaiheen ja kokemusten väliseen yhteyteen.

KIRJALLISUUS

- Allison, Paul D.: Fixed effects regression methods for longitudinal data using SAS. Cary: SAS Institute Inc., 2005.
- Bardasi, Elena & Jenkins, Stephen P. & Rigg, John A.: Retirement and the economic well-being of the elderly. Colchester: Institute for Social and Economic Research, University of Essex, 2000.
- Bonsang, Eric & Klein, Tobias J.: Retirement and subjective well-being. *Journal of economic behavior & organization* 83 (2012): 3, 311–329.
- Diener, Ed & Biswas-Diener, Robert: Will money increase subjective well-being? A literature review and guide to needed research. *Social Indicators Research* 57 (2002), 119–169.
- Diener, Ed & Sandvik, Ed & Seidlitz, Larry & Diener, Marissa: The relationship between income and subjective well-being: relative or absolute? *Social Indicators Research* 28 (1993): 3, 195–223.
- Easterlin, Richard A.: Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In David, P.A & Melvin, W.R. (eds.): *Nations and Households in Economic Growth*. Palo Alto: Stanford University Press, 1974.
- ETK & Kela: Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2009. Suomen virallinen tilasto: Sosiaaliturva 2010. Helsinki: Eläketurvakeskus ja Kela, 2010.
- Festinger, Leon: A theory of social comparison processes. *Human relations* 7 (1954), 117–140.
- George, L. K.: Economic status and subjective well-being: a review of the literature and an agenda for future research. In: Cutler, N. E. & Gregg, D. W. & Lawton, M. P. (eds): *Ageing, money, and life satisfaction: Aspects of financial gerontology*. New York: Springer, 1992.
- Haapola, Ilkka & Karisto, Antti & Seppänen, Marjaana: Ikääntyvien köyhyys ja sen heijastumat hyvinvointiin. Teoksessa Forssén, Katja & al. (toim.): *Kohtaako sosiaalityö köyhyyden? Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2011*. Kuopio: UNIpress, 2012.
- Hansen, Thomas & Slagsvold, Britt & Moum, Torbjørn: Financial satisfaction in old age: A satisfaction paradox or a result of accumulated wealth? *Social Indicators Research* 89 (2008): 2, 323–347.
- Hazelrigg, Lawrence E. & Hardy, Melissa A.: Perceived income adequacy among older adults: Issues of conceptualization and measurement, with an analysis of data. *Research on Aging* 19 (1997): 1, 69–107.
- Hsieh, Chang-Ming: Income, age and financial satisfaction. *International Journal of Aging and Human Development* 56 (2003): 2, 89–112.
- Härkönen, Juho: Johdatus pitkittäisaineistojen analyysiin. Kurssi Turun yliopistossa 10.–11.11.2010.
- Kautto, Mikko & Palomäki, Liisa-Maria & Rantala, Juha & Tuominen, Eila: Eläkeläisten tulot ja kokemukset toimeentulosta. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (2009): 3, 290–302.
- Kiander, Jaakko & Riihelä, Marja & Sullström, Risto: Ikääntyneiden kulutusikäytyminen: miten tulevaisuuden eläkeläiset kuluttavat? Teoksessa: *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuuselonteon*

- liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004.
- Knuuti, Juha: Nouseeko palkka eläkeikään saakka? – Kohorttianalyysi ikäpalkkaprofiileista ja niiden muutoksista 53–65-vuotiailla. Sosiaalivakuutuksen ammatillinen lisensiaatintutkimus. Sarja D 3. Sosiaalitieteiden laitos, Turun yliopisto, 2012.
- Litwin, Howard & Sapir, Eliyahu, V.: Perceived income adequacy among older adults in 12 countries: Findings from the survey of health, ageing, and retirement in Europe. *The Gerontologist* 49 (2009): 3, 397–406.
- Maunu, Tallamaria: How well can individuals approaching retirement estimate their future pension benefits? Finnish Centre for Pensions, Working Papers 2. Helsinki: Finnish Centre for Pensions, 2007.
- Moisio, Pasi: HYPÄ 2006. Hyvinvointi ja Palvelut -kyselyn 2006 aineistokuvaus. Työpapereita 33/2006. Helsinki: Stakes, 2007.
- Moisio, Pasi: HYPÄ 2004. Hyvinvointi & Palvelut 2004 -kyselyn aineistokuvaus. Työpapereita 6/2006. Helsinki: Stakes, 2006.
- Palomäki, Liisa-Maria: Mitkä tekijät selittävät pienituloisten eläkeläisten toimeentulokokemusten eroja. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (2009): 5, 542–553.
- Porter, Nancy M. & Garman, E. Thomas: Testing a conceptual model of financial well-being. *Financial counseling and planning* (1993): 4, 135–163.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä – ekvivalenttitulosuhteen tarkastelua. *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011): 1, 3–16.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Työstä eläkkeelle – tulokehitys ja korvaussuhteet. Eläketurvakeskuksen raportteja 3. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2010.
- Simpura, Jussi: Taasko keisarin uudet vaatteet? Koettu hyvinvointi eurooppalaisessa puntarissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (2012): 6, 688–692.
- Simpura, Jussi & Uusitalo, Hannu: Hyvinvointi ja sosiaalinen kehitys. Teoksessa Saari, Juho (toim.): Hyvinvointi. Suomalaisen yhteiskunnan perusta. Helsinki: Gaudeamus, 2011.
- Stoller, Michael Alan & Stoller, Eleanor Palo: Perceived income adequacy among elderly retirees. *Journal of applied gerontology* 22 (2003): 2, 230–251.
- Tenhunen, Sanna: Varautuminen eläkeiäkään – vapaaehtoisen säästämisen laajuus. Eläketurvakeskuksen raportteja 5. Helsinki, Eläketurvakeskus, 2012.
- Tilastokeskus 2011: http://www.tilastokeskus.fi/meta/kas/kaytettavissa_o.html.
- Tuominen, Eila, & Tuominen, Kristiina & Kahma, Nina: Joustava vanhuuseläkeikä. Työnantaja- ja työntekijäkyselyihin perustuva tutkimus joustavan eläkeiän toimivuudesta. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2. Helsinki, Eläketurvakeskus, 2012.
- Vaarama, Marja & Siljander, Eero & Luoma, Minna-Liisa & Meriläinen, Satu: Suomalaisten kokema elämänlaatu nuoruudesta vanhuuteen. Teoksessa Vaarama, Marja & Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2010. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos, 2010.
- Weidekamp-Maicher, Manuela & Naegele, Gerhard: Economic resources and subjective well-being in old age. In Mollenkopf, Heidrun & Walker, Alan (eds): *Quality of life in old age. International and multi-disciplinary perspectives. Social indicators research series 31.* Dordrecht: Springer, 2007.
- Veenhoven, Ruut: Is happiness relative? *Social Indicators Research* 24 (1991): 1, 1–34.

ENGLISH SUMMARY

*Liisa-Maria Palomäki: Retirement and subjective economic well-being. Analysing income change and perceived income adequacy (Eläkkeelle siirtyminen ja subjektiivinen taloudellinen hyvinvointi. Tulomuu-
toksen ja toimeentulokokemusten tarkastelua)*

This article uses concepts from quality of life research to investigate associations between retirement and subjective economic welfare. The purpose is to find out how retirement and perceived income adequacy are associated with each other and to see how people's perceptions are impacted by different types of income changes. Based on the international literature it is reasonable to assume that these perceptions might be formed as part of various relative income comparisons. This research sheds new light on the interplay between objective economic resources and subjective perceptions in connection with the significant life-cycle change that comes with retirement.

The study is based on the Welfare and Services in Finland surveys in 2004, 2006 and 2009. Income data extracted from register sources provide a solid foundation for the research. The data are analysed using means and a fixed effects (FE) regression model. The perceptions of retirees are compared with the

experiences of those who remain active in the labour market and who have been retired.

The results show that subjective economic well-being, measured as perceived income adequacy, deteriorated with retirement. However the deterioration in perceived income adequacy could not be linked with an objective change in income, but rather with various comparisons of relative income position. A deterioration in income position related to the population level increased difficulties in making ends meet, while an improvement in income position related to the reference group reduced the perceived adequacy of income, in comparison with people who remained in the labour market.

Although any conclusions about mechanisms at work between income comparisons and perceptions must be made with caution, these results can be taken to show that experiences and perceptions are formed as part of relative income comparisons. In connection with retirement it is most likely that these comparisons will be made with one's earlier income.

Keywords: retirement, subjective economic well-being, income, perceived income adequacy, make ends meet